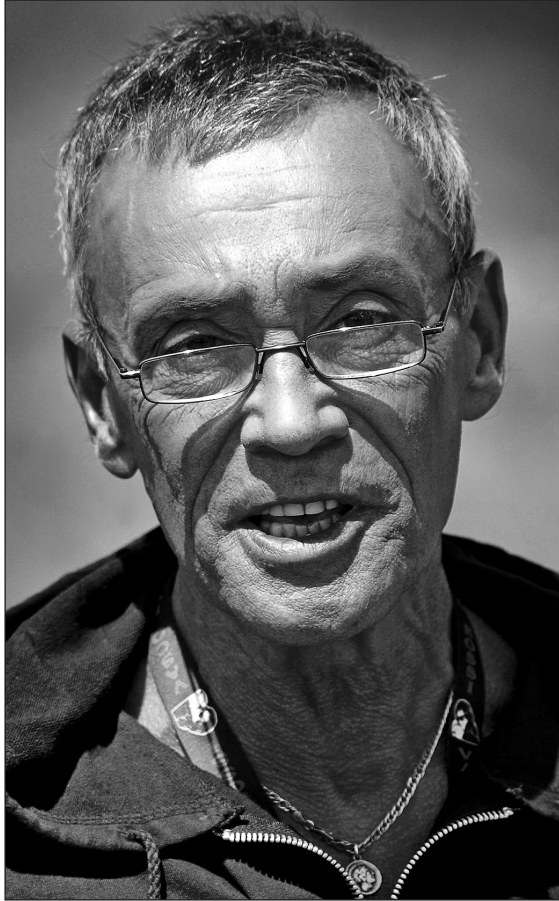

**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**

Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49 **АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського.** Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головко
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

отриманих даних генетиками вирішуються по-різному. Одна група генетиків (К. Віла) вважає, що висока різноманітність материнських ліній, яка спостерігається у сучасних коней, передбачає багато осередків доместикації, де були задіяні коні з великої кількості різних популяцій. Інша група (Т. Янсон) пов'язує отримані результати з просуванням знань про одомашнення разом з самими тваринами та змищення свійських коней зі своїми дикими родичами вже після доместикації. Також висловлена думка (М. Сізлак) що таку кількість генетичних ліній можна пояснити впливом усіх названих причин, тобто існуванням кількох областей доместикації дуже великої кількості кобил-засновників та значними інтрогресіями¹ місцевих диких ліній у свійські популяції.

Таким чином археологія і генетика пропонують певне бачення теми коня, одна бракує досліджень конкретних матеріалів. Інша річ більш зрозуміла: у енеоліті та РБВ домашній кінь був, а от ні вершників, ні колісниць ще не було.

В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ

Оксана Вар'ян

здобувачка кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин
Запорізький національний
університет, м. Запоріжжя
Науковий керівник – Світлана
Андрух, к.і.н., доцент

Анотація. Розглянуто колективні уявлення афінян про образ ідеального громадянина у класичний період на матеріалі писемних джерел (промов ораторів, епіграфіки – епітафій та гоноративних написів). Визначено, що у публічній комунікації для характеристики громадян застосовувались «формули», що у суспільній свідомості відповідали позитивному або негативному образу людини. У прагненні засвідчити добродішність особи, промовці або автори написів звертались до тих якостей людини, котрі відповідали пануючому в соціумі образу взірцевого добродішного громадянина.

¹ Інтрогресія, також відома як інтрогресивна гібридизація, в генетиці – переміщення гена від одного виду до генофонду іншого через повторне зворотне схрещування міжвидового гібрида з одним із батьківських видів.

Ключові слова: колективні уявлення, поліс, класичний період, ідеальний громадянин, доброчесність.

Abstract. *The collective perceptions of Athenians about the image of the ideal citizen during the classical period have been considered based on written sources (speeches of orators, epigraphy – epitaphs and honorific inscriptions). It has been determined that in public communication, “formulas” were used to characterize citizens, which corresponded to a positive or negative image of a person in the public consciousness. In an effort to demonstrate a person’s honesty, speakers or authors of inscriptions referred to those qualities of a person that corresponded to the prevailing societal image of an exemplary virtuous citizen.*

Key words: *collective representations, polis, classical period, ideal citizen, honesty.*

Розширення методологічної інструментації сучасної історичної науки дозволило суттєво урізноманітнити «поле досліджень», зокрема, в галузі антикознавства та звернутись до таких актуальних на сьогодні питань як колективна ідентичність й колективна свідомість, функціонування колективної пам'яті у стародавніх греків. Аналізу колективної пам'яті еллінів присвячено статтю М. Фрагулакі [1]; зв'язку колективної пам'яті й афінських написів – роботу П Лоу [2]. Питання функціонування соціальної пам'яті досліджувались Дж. Ма [3], Б. Стейнбок [4], Е. Гаррісом [5] М. Каневаро [6].

Дослідження колективних уявлень афінян про образ ідеального громадянина засновується, передусім, на використанні писемних джерел. Найбільш репрезентативними у даному контексті є промови аттичних ораторів, а також епіграфіка – епітафії й гоноративні написи; спрямовані на безпосереднє сприйняття афінянами, вони мали відповідати властивим колективній свідомості соціальним факторам (моралі, звичаям, нормам поведінки та іншим).

Становлення колективної свідомості й ідентичності афінян наприкінці архаїчного – на початку класичного періоду давньогрецької історії відбувалось паралельно утворенню громадянського колективу, під впливом демократичних трансформацій поліса. Політичні процеси VI ст. до н.е. обумовили поширення на демос ціннісних й морально-етичних категорій, притаманних аристократичному суспільству архаїчної доби [7, с. 61 66]. Сприяли цьому й реформи Клісфена і Перікла, які законодавчо закріпили спільно-політичну рівність усіх афінян за походженням [8, с. 57 72].

Колективні уявлення про громадянську доброчесність найбільш повно представлені у судових промовах ораторів Лісія [9], Демосфена [10], Ісократата [11], Есхіна [12], Гіперіда [13], Дінарха [14], Лікурга Афінського [15].

Обов'язковим елементом таких виступів була характеристика особи, яку мали виправдати або засудити дикасти: походження й виховання людини; її морально-етичні якості; належне й сумлінне виконання громадянських обов'язків (політичного, військового, економічного характеру); відзнаки у діяльності на благо поліса (самої особи, а також представників її роду). Створюючи перед співгромадянами-суддями образ людини, промовці апелювали до цінностей, котрі поділялись або засуджувались соціумом.

Виразною у даному контексті є, зокрема, XVIII промова Лісія, котра розпочинається із акцентування уваги виступаючими до того, якими людьми є вони самі та якими людьми були їх предки. Промовець апелює до суспільної пам'яті співгромадян: його предки були шановані афінянами; неодноразово піддавались небезпекам відстоюючи збереження поліса і демократію; неухильно й відповідально виконували усі літургії та повинності; обіймали високі посади [9, XVIII. 1-7]. У іншому виступі промовець апелює до відзнак представників свого роду, зокрема, до значних витрат батька на виконання літургій, котрі перевищували витрати на власні потреби [9, XIX. 9-10]. Подібними є й аргументи на свій захист іншого афінянина. Відданість демократичному ладу він доводив тим, що його видатки на повинності й літургій перевищували покладені на нього державою обов'язки; він не вчинив злочинів проти демократії та прагнув бути добрим громадянином [9, XXV. 12-17].

Яскравий образ вірцевого громадянина і його антипода – людини, котра не заслуговує вважатись добродесною, змальований Демосфеном у його промові проти Мідія. Зразковим афінянином оратор представив Алквіда (підкресливши справедливість його вигнання за протиправний вчинок): він мав благородне походження; уславлених діяннями на користь поліса пращурів; власні блискучі перемоги у агонах й позитивний досвід участі у військових кампаніях міста на високих посадах. Не менш достойним громадянином постає й сам Демосфен, котрий раніше усталеного віку почав витрачати свої статки на літургії й повинності. Антипод у промові оратора Мідій – він не має поваги до афінського народу [10, XXI. 143-157]. У «Егінській промові» Ісократ до переваг виступаючого віднесено статус його предків, котрі вирізнялись походженням й статками; їх визначний статус доповнювався обійманням високих посад, сплатою значних за обсягом податків, пишним виконанням хорегій та інших літургій [11, XIX. 36].

Для громадян, котрі не вирізнялись значними статками, добродесність вимірювалась, як правило, сумлінним виконанням повинностей, передусім військової. Таким названий бідняк Стратон; в заслугу йому поставлена участь у всіх військових кампаніях, котрі припали на його молоді роки [10,

XXI. 95]. Мірилом виступало також те, що демот приніс полісу користь й не заподіяв жодної шкоди [9, III. 45-47].

Взірцева характеристика надавалась у промовах на честь громадян, котрі віддали своє життя під час виконання військового обов'язку та були удостоєні публічного поховання за державні кошти. У корпусах промов ораторів до даного жанру належать виступи авторство яких асоціюють із Лісієм, Демосфеном, Гіперідом (питання авторства промов у даній статті залишимо поза увагою як безпосередньо не пов'язане із предметом викладу). У поховальній промові на вшанування афінян, котрі загинули під час Коринфської війни, оратор від початку декларує своїм завданням якнайкраще представити звитягу (добročесність) полеглих («ἀνδρῶν ἀρετήν»); звитяга (ἀρετή) є підставою їх прославлення. Запорукою добročесності воїнів стали благородні походження і мислення (світоглядні орієнтири) їх пращурів, а отже й їх самих; славні подвиги воїнів постають продовженням досягнень попередніх поколінь, на прикладах яких виховувались афіняни [9, II. 1 2, 21, 69]. Відвагу полеглих уславлює й поховальна промова Демосфена. У виступі наголошено на походженні, належному вихованні й способі життя загиблих. Акцент на походженні є відображенням суспільно-політичних та ідеологічних змін, що втілились у колективних уявленнях афінян класичного періоду. Благородство походження трактувалось не стільки на підставі аристократичності роду, як на можливості прослідкувати родовід – довести одвічну приналежність до афінян. Підґрунтям для мужності полеглих стали притаманні їх пращурам благородство, відважність й справедливість. Промовцем відзначено виховання цих громадян – опанування наук відповідно до їхнього віку [10, LX. 1 17]. Подібно Гіперід уславлював звитягу й відповідність славі пращурів воїнів, котрі віддали своє життя під час Ламійської війни. Їх вирізняло благородне походження (схарактеризоване подібно до попередньої промови як належність до афінської громадянської общини); хороше виховання; служіння інтересам поліса [13, VI. 1 9].

Оцінка добročесності співгромадян відбувалась за результатами виконання ними обов'язків перед полісом – участі в управлінні державою, служби у війську, реалізації літургій. Наявність чеснот у осіб, що обіймали посадові обов'язки, визначалась якістю їх виконання та декларувалась у «формулах», які відсилали до дотримання справедливості, шанування законів, любові до народу.

До першої групи почесних декретів відносимо такі, що характеризували афінських громадян, котрі обіймали посади в управлінні державою. Так, напис IG II/III³ 1, 306 вшановував булевтів й інших магістратів Буле за

добročесність й справедливість, виявлені щодо Буле й афінського народу («ἀρετῆς ἔνεκα καὶ δικαιοσύνης τῆς εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων»). Інший декрет пропонував увінчати магістратів за те, що вони виконували свої обов'язки добре й з дотриманням справедливості «καλῶς καὶ δικαίως ἐπέμειλήθησαν» (IG II/III³ 1, 311) [16]. У чотирьох постановках, виданих філами, вказано, що вшановані ними магістрати добре і справедливо («καλῶς [κ] α[ὶ] δικαί[ω]ς») виконували свої обов'язки, тому необхідно похвалити їх за добročесність й справедливість («ἀ[ρετῆ]ς ἔνεκα [α καὶ δι]καιοσύνης») (IG II/III³ 4, 76) [17].

Почесний декрет 336/335 р. до н.е. декларував нагороди секретарю Ради й народу Філею за його добročесність і справедливість «ἀρετῆς ἔνεκα καὶ δικαιοσύ[ν]ης», добру й відповідну законам роботу «καλ[ῶ]ς κ[αὶ] κ[α]τὰ τοὺς νόμους»; його помічники увінчувались за виконання обов'язків відповідно до справедливості та законів «ὅτι δικαίως καὶ κατὰ τοὺς νόμους»-[ς]. Декрет IG II/III³ 1, 327 пропонує запровадити почесні особам, які обіймають дану посаду, аби вони прагнули прославитись завдяки дотриманню законів та відстоюванню інтересів афінського народу. Формулу «згідно з законами» («κατὰ τοὺς νόμους») містить й декрет щодо почесней магістрату, датований близько 345-320 рр. до н.е. (IG II/III³ 1, 323). Афінського анаграфейя Каллікратата, котрий записував документи й в цілому виконував свою роботу добре і справедливо («καλῶς καὶ δικαίως») пропонувалось увінчати за його добročесність і справедливість щодо Буле й афінського народу «[ἀρετῆς ἔ]νεκα καὶ δικαιοσύνης τῆς εἰς-[ς τῆ] β[ο]υλῆν [κ]αὶ τὸν δῆμον» (IG II/III³ 1, 469) [16].

У другу групу виокремлюємо декрети із вшанування осіб за відправлення посад, пов'язаних із релігійними культурами. Почесні Фанодему мали бути надані за його хороший і честолюбний підхід до підготовки законів щодо вшанування бога Амфіарая («κα-λῶς καὶ φιλοτίμως νενομοθέτηκεν περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου») (IG II/III³ 1, 348). Подібно декрет IG II/III³ 1, 355 передбачав похвалу для керівників змагань на честь бога Амфіарая за виявлені ними справедливість, любов до бога та афінського народу («δικαιοσύνη-ς ἔνεκα καὶ φιλοτιμίας τῆς πρὸς τ-ὸν θεὸν καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων»). Жрець культу Асклепія Андрокл служив на своїй посаді добре і благочестиво («καλῶς καὶ εὐσεβῶς») (IG II/III³ 1, 359) [16]. Почесні гіеропеям були надані декретом 344/343 р. до н.е. за їх справедливість («δικαιοσύνης ἔνεκα») (IG II/III³ 4, 74); постановою 325/324 р. до н.е. за їх добročесність та справедливість («ἀρετῆς ἔνεκα καὶ δικαιοσύνης»), виявлені щодо Буле та народу (IG II/III³ 1, 369) [16; 17].

Епітафії відтворювали нормативний ідеалізований образ афінського громадянина [18]. Написи на спільних поховання загиблих воїнів, подібно

до промов акцентували увагу на звитязі й подвигах полеглих. Прикладом є монумент на честь загиблих на війні, датований бл. 447 р. до н.е. За довгим переліком імен міститься напис про те, що полегли втратили у битві молодість, однак звели цим пам'ятник своїй доброчесності («αρετές») (IG I³ 1162) [19].

На відміну від колективної комеморації, стели на похованнях окремих осіб містили більш індивідуальну характеристику морально-етичного образу громадянина. Найбільш поширеними є згадки про уособлення людиною доброчесності (арете), поміркованості (софросюне), справедливості й мудрості [20, с. 214]. Напис на намогильній стелі Афенокла (перша чверть IV ст. до н.е.) згадує благородність похованого, його доброчесність та благи діяння [21].

Отже, колективні уявлення афінян V – IV ст. до н.е. про образ ідеально громадянина знайшли відображення у писемних джерелах відповідного періоду. Публічний характер промов ораторів, а також написів (епітафій і почесних декретів) дозволяє припустити, що в них застосовувались такі характеристики громадянина, котрі відповідали наявному у свідомості афінян архетипному образу доброчесного громадянина. Взірцевий громадянин вирізнявся доброчесністю, проявами якої були: походження; сумлінне виконання обов'язків перед полісом (відповідно до віку й статків); дотримання справедливості щодо держави й співгромадян; відстоювання інтересів і вигоди полісної общини; звитяга у захисті поліса й демократії; інші вчинки, котрими громадянин приносив користь державі.

Список використаних джерел

1. Fragoulaki M. Introduction: collective memory in Ancient Greek culture: concepts, media and sources. *Histos. Supplement*. 2020. Vol. 11. P. ix–xliv.
2. Low P. Remembering, forgetting, and rewriting the past: Athenian inscriptions and collective memory. *Histos. Supplement*. 2020. Vol. 11. P. 235–268.
3. Ma J. City as memory. *The Oxford handbook of Hellenic studies* / eds. by B. Graziosi, P. Vasunia, G. Boys-Stones. Oxford: Oxford university press, 2009. P. 248–259.
4. Steinbock B. A lesson in patriotism: Lycurgus' against Leocrates, the ideology of the ephelia, and Athenian social memory. *Classical Antiquity*. 2011. Vol. 30. No. 2. P. 279–317.
5. Harris E. M. Herodotus and the social context of memory in Ancient Greece: the individual historian and his community. *The Power of the Individual: Studies in Honor of John K. Davies*. 2018. P. 79–113.
6. Canevaro M. Memory, the orators, and the public in fourth-century BC Athens. *Greek memories: theories and practices* / eds. by P. Ceccarelli, L. Castagnoli. Cambridge, 2019. P. 136–157.

7. Маринович Л. П. Античная и современная демократия: новые подходы к сопоставлению: уч. пос. Москва: КДУ, 2007. 212 с.
8. Asmonti L. Gentrifying the demos: aristocratic principles and democratic culture in Ancient Athens. *Study Classici Orientaly*. 2015. Vol. 61. P. 55–75.
9. Lysias. *Orationes* / transl. by W. R. M. Lamb. Cambridge: Harvard university press, 1930. 244 p.
10. Demosthenes. *Orationes*: in 7 vol. / transl. by J. H. Vince (vol. 1–3), A. T. Murray (vol. 4–6), N. W. De Witt, N. J. De Witt (vol. 7). London: William Heinemann, Cambridge: Harvard university press, 1926–1939.
11. Isocrates. *Orations. Letters*: in 3 vol. / transl. G. Norlin (vol. 1–2), L. van Hook (vol. 3). London: William Heinemann, Cambridge: Harvard university press, 1928–1929, 1945.
12. Aeschines. *The speeches of Aeschines* / transl. by C. D. Adams. Cambridge: Harvard university press, 1968.
13. Hyperides. *Orationes. Minor attic orators*: in 2 vol. / transl. by J. O. Burt. London: William Heinemann, Cambridge: Harvard university press, 1962. Vol. 2. P. 370–605.
14. Dinarchus. *Orationes. Minor attic orators*: in 2 vol. / transl. by J. O. Burt. London: William Heinemann, Cambridge: Harvard university press, 1962. Vol. 2. P. 165–325.
15. Lycurgus. *Orationes. Minor attic orators*: in 2 vol. / transl. by J. O. Burt. London: William Heinemann, Cambridge: Harvard university press, 1962. Vol. 2. P. 9–157.
16. *Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores. Editio tertia. Pars I. Leges et decreta. Fasc. 2. Leges et decreta annorum 352/1–332/1.* / Ed. S. D. Lambert. Berlin, 2012.
17. *Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores. Editio tertia. Pars IV. Dedicaciones et tituli sacri. Fasc. 1. Dedicaciones publicae* / Eds. J. Curbera, A. K. Makres. Berlin, 2015.
18. Burton D. Public memorials, private virtues: women on classical Athenian grave monuments. *Mortality*. 2003. Vol. 8. No. 1. P. 26–28.
19. *Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores. Editio tertia. Fasc. 2: Dedicaciones, catalogi, termini, tituli sepulcrales, varia, tituli Attici extra Atticam reperti, addenda* / Ed. D. Lewis, L. Jeffery adiuvante Eberhard Erxleben. Berlin, 1994.
20. Stears K. Losing the picture: change and continuity in Athenian grave monuments in the fourth and third centuries bc. *Word and image in ancient Greece* / eds. by N. K. Rutter, B. A. Sparkers. Edinburgh: Edinburgh university press, 2000. P. 206–227.
21. *Inscriptions from the Athenian Agora* / prep. by B. D. Meritt. Princeton, New Jersey: ASCSA, 1966. 32 p.

Наукове видання

**АО:
Nomina nuda tenemus**

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014